

ROMA HUKUKU'NDA İKAMETGAH (DOMICILIUM) KAVRAMI

Doç. Dr. A. Nadi GÜNAL-
Dr. Erkan KÜÇÜKGÜNGÖR*

Roma Hukukunda ikametgah (*domicilium*) kavramı, biri geniş diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanılıyordu. Geniş anlamda ikametgah (*domicilium*), kişilerin sahip oldukları yer, toprak parçası anlamına geliyordu. Roma'nın ilk dönemlerinde sadece *tribus* (aşiret)'a ait topraklar üzerinde ikametgah kavramından söz edildiği görülmektedir¹. *Tribus* (aşiret), Roma *populus*²'unun nüfus ve toprak teşkilatının esasını teşkil ediyordu. Roma kurulduğunda üç adet olan aşiret sayısı, daha sonra altıya çıkmıştır. *Patricius*'lar ile *pleb*'ler arasındaki mücadelenin sonunda bu iki sınıfın eşit hale gelmesine bağlı olarak aşiretler, hem Roma arazisinin hem de Roma *populus*'unun mali, askeri ve siyasi bakımdan teşkilatlanmasında esas alınmışlardır. Roma'nın genişlemesiyle birlikte aşiretlerin sayısı artmış ve M.Ö.241'de aşiret sayısı otuz beş ile sınırlandırılmıştır³. Roma'nın ilk dönemlerinde, sadece aşiret toprakları üzerinde belli bir miktarda araziye sahip olan kişiler (*adsidui*) aşirete dahil ediliyorlardı. Bu kişilerin (*adsidui*), iki *iugerum* (beş dönüm) veya değeri 12500 *as*'tan az arazisi olan *proletarius*'un üstünde kalarak, *census* listelerindeki beş sınıftan birine kaydolmuş bir vatandaş olmaları gerekiyordu. M.Ö. 312'de bu şartları taşımayan kişilerin de (*non adsidui*) aşirete dahil edildikleri, M.Ö. 304'te itibaren de sadece buldukları şehre kaydedilmeye başladıkları görülmektedir⁴.

* A.Ü. Hukuk Fakültesi Roma Özel Hukuku Anabilim Dalı

1. Burdese, A.: *Enciclopedia del diritto*, C. XIII, Varese 1964, s. 837.
2. Roma'da *populus*, bir şehir devleti (*civitas*) içinde yaşayan, müşterek menfaati sağlamak için hukukten teşkilatlanmış olan vatandaş topluluğunu ifade ediyordu: Umur, Z.: *Roma Hukuku Lügatı*, İstanbul 1983, s. 160; Berger, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968, s. 636.
3. Berger, s. 744; Roberti, M.: *Storia del diritto romano*, Milano 1975, s. 32-33; Umur, s. 215.
4. Burdese, s. 837, s. 351; Umur, s. 19.

O halde geniş ve eski anlamıyla ikametgah kavramının, kişinin üzerinde yaşadığı ve yukarıda sözü edilen miktarın üzerinde kaldığı için kişiyi bir aşirete bağlayan toprak parçasını ifade ettiği söylenebilir.

Bundan başka, dar ve teknik anlamıyla ikametgah kavramını açıklamaya başlamadan önce, ikametgah kavramını *origo* kavramından ayırmak gerekir. *Origo*, vatandaşlık hakkının kazanılması bakımından önem taşıyan bir kavramdı. Bu anlamda dünyaya gelen çocuk babasının, azat edilen köle efendisinin, evlat edinilen kişi kendisini evlat edinen kişinin o şehrin vatandaşı olması şartıyla vatandaşlık hakkını kazanırdı. Bunun yanında, bir başka yerde doğmuş olsa da şehrin yetkilileri tarafından kişiye vatandaşlık hakkı bahsedilebilirdi⁵.

Başlangıçta kişinin hukuki durumunu belirlemede sadece *origo* esas alınırken, Cumhuriyet Dönemi'nde hukuki kendisine bir takım sonuçlar bağlanması zorunluluğu karşısında ikametgah kavramına da müracaat edilmeye başlanmıştır. Zira içinde bulunulan şehrin vatandaşı olmadıkları halde o şehir içinde yaşayanların sayısı giderek artmış ve bunların içinde buldukları konum nedeniyle bir takım hukuki sonuçların tanınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu amaçla geliştirilen ikametgah kavramını ifade etmek üzere başlangıçta *domus* (ev) kelimesi kullanılmış, daha sonra bu kelime yerini, yine *domus* kelimesinden türetilen *domicilium*'a bırakmıştır⁶. Buna bağlı olarak kaynakların bir kısmında, ikametgah kavramını ifade etmek üzere *domus* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir⁷.

Dar ve teknik anlamıyla ikametgah (*domicilium*), *Corpus Iuris Civilis*'te yer alan metinler aracılığıyla günümüz kanunlaştırmalarına temel teşkil etmiştir. *Corpus Iuris Civilis*'te yer alan metinler, *Antoninus ve Severus*'a kadar uzanmakta ve bu metinlerde sık sık *Hadrianus* ve ondan sonra gelenlerin ikametgahla ilgili olarak çıkardık söz edilmektedir⁸. Bundan başka ikametgah kavramına yer verilen edebî metinlerin de bulunduğunu ifade etmek gerekir⁹.

5. Plescia, J.: *Conflicts of Laws in the Roman Empire*, Labeo, C. 38, Napoli 1992, s. 36-37; Burdese, s. 837; Berger, s. 613.
6. Burdese, s. 837; Berger, s. 441; Tedeschi, V.: *Novissimo Digesto Italiano*, C. VI, Torino 1960, s. 192; Plescia, s. 37.
7. *D. 48.5.23(22).2*: "sed domus et pro domicilio accipienda est", *D. 48.5.23(22).2*: "domus kelimesi, ikametgah (*domicilio*) olarak anlaşılmalıdır" Benzer ifadeler için bak: *D. 11.5.1.2*; *D. 23.2.5*; *D. 47.10.5.2*; *D. 50.16.203*.
8. Bak.: *D. 50.1*; *C.10.40 (39)*; Burdese, s. 837-838; Berger, s. 441.
9. *Cic., Pro Archia*, 4-5; *Caes., De bello civ.*, I, 86; *Suet., Nero*, 9.

Roma Hukuku kaynaklarında gerek *domus*¹⁰ (ev) kavramı gerek diğer kıstaslar¹¹ esas alınarak tanımlansın ikametgah, genel olarak bir kimsenin devamlı şekilde yaşadığı, yerleştiği yerdir¹². Ancak kişinin sürekli olarak bir yerde yaşaması yanında (*factum*), aynı zamanda sürekli olarak orada yerleşme niyetinin de (*animus manendi*) bulunması gerekirdi. Bu iki temel unsur bir arada bulunmadıkça ikametgahın varlığından söz edilmesi mümkün değildi. Bu yüzden ne sadece yerleşme niyetinin varlığı ne de sadece bir yerde sahip olunan taşınmazda fiilen oturmak ikametgahın ortaya çıkmasına sebep olurdu. İkametgahın değiştirilmesinde de bu iki unsurun mutlaka bir arada bulunması gerekirdi¹³. Bu anlamda ikametgah kavramının özelliği, kişinin ikametgah olarak belirlediği yerden geçici olarak uzaklaşması veya başka yerde bir takım mameleki değerlere sahip olması halinde dahi, ikametgah olarak tespit edilen yerin değişmemesiydi¹⁴.

Kişiler ikametgah olarak tespit edecekleri yeri seçmede ve değiştirmede kural olarak serbestlerdi. Bu prensibin *Digesta*'da *Marcellus*'a ait bir metinde ifade edildiği görülmektedir:

D. 50.1.31: "Nihil est impedimento, quo minus quis ubi velit habeat domicilium, quod ei interdictum non sit"

D. 50.1.31: "Kendisine bir yasak getirilmiş olmadıkça, kişinin dilediği yerde ikametgah edinmesine bir engel yoktur"

Kaynaklarda ikametgahın kurulmasına ilişkin olarak, *domicilium collocare*, *larem collocare*, *larem constituere*, *laris constitutio* gibi ifadeler kullanılmaktadır¹⁵. Bu ifadeler, ev halkının koruyucu tanrısı veya tanrıçası için bir kutsal yer kurmak anlamına gelmektedir¹⁶.

10. Buna göre ikametgah, bir kimsenin evinin, belgelerinin (*tabulae*) bulunduğu ve işlerini yürüttüğü yerdir. Bak.: *D. 50.16.203*.

11. Buna göre ikametgah, bir kimsenin sürekli olarak alışveriş ve aktivitelerini yaptığı, forum, hamam, tiyatro ve diğer yerlerine gittiği, festival günlerini kutladığı, yani genel olarak içinde bulunduğu şehirdir. Bak.: *D.50.1.27.1*; *D.50.1.35*; *Cl.3.24.2*.

12. Burdese, s. 838; Berger, s. 441; Umr, s. 60.

13. Tedeschi, s. 192; Burdese, s. 838; Plecia, s. 37. *d. 50.1.17.13*: "Sola domus possessio, quae in aliena civitate comparatur, domicilium non facit", *D. 50.1.17.13*: "Bir başka şehirde iktisap edilen bir eve sadece sahip olmak, ikametgahın kurulmasına sebep olmaz" Benzer ifadeler için, bak.: *D. 50.1.20*; *CTh. 12.1.52*

14. Burdese, s. 838.

15. *Cl. 10.40 (39).7.1*; *Cl. 3.24.2*; *Cl. 12.59 (60).3 pr.*; *Cl. 1.39.2*; *Cl.1.3.32 (33). pr.*; *Cl. 1.3.48 (49).2*; *CTh. 12.1.52*; *CTh. 7.21.4*.

16. Berger, s. 441.

Bir kimsenin birden fazla ikametgaha sahip olup olmayacağı konusunda, Roma Hukukunda farklı görüşlerin bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. *Labeo*¹⁷'nin, bir kişinin birden fazla ikametgaha sahip olamayacağını söylemesine karşın, daha sonra *Ulpianus*'a ait olduğu anlaşılan metinlerde¹⁸ bir kimsenin birden fazla ikametgaha aynı anda sahip olabileceğinin hukukçular tarafından genel kural olarak kabul edildiği görülmektedir¹⁹. Bunun yanında yine Roma Hukuku kaynaklarında bir kimsenin hiçbir yerde ikametgaha sahip olmayabileceği de ifade edilmektedir. Ancak ikametgahın yokluğu geçici ve istisnai bir durum olarak nitelendirilmektedir²⁰. Bu durum *Digesta*'da ifade edilmektedir:

D. 50.1.27.2: "si quis domicilio relicto naviget vel iter faciat, quaerens quo se conferat atque ubi constituat: nam hunc puto sine domicilio esse"

D. 50.1.27.2: "Eğer bir kimse ikametgahını terk eder ve gitmek ve yerleşmek için bir yer arayarak kara veya denizde yolculuk yaparsa, bu kişinin bir ikametgaha sahip olmadığını düşünüyorum"

Öğrenim görmek amacıyla (*studiorum causa*) bir yerde bulunan ve okula devam eden öğrencilerin öğrenim gördükleri yer, ikametgahları olarak kabul edilmezdi²¹. Ancak öğrenim amacıyla on yıldan fazla bir yerde bulunan kişilerin, buldukları yerde ikametgah sahibi oldukları kabul edilirdi²².

Sürgüne gönderilen kişinin ikametgahının neresi olacağı konusunda, iki ayrı metne rastlanmaktadır. Bu metinlerin birinde (*D. 50.1.22.3*)²³ sürgüne gönderilen kişinin, sürgünde bulunduğu yerde ikametgaha sahip olacağı belirtilirken, bir diğer metinde (*D.*

17. *D. 50.1.5*: "Labeo indicat eum, qui pluribus locis ex aequo negotietur, nusquam domicilium habere".

D. 50.1.5: "Labeo, birden fazla yerde eşit ölçüde işlerle meşgul olan kişinin hiçbir yerde ikametgahının bulunmadığını belirtir"

18. *D.50.1.6.1*; *D. 50.1.27.2*.

19. Burdese, s. 838; Tedeschi, s. 192; Plescia, s. 37.

20. Plescia, s. 37.

21. *D. 47.10.5.5*: "ponamus enim studiorum causa Romae agere: Romae utique domicilium non habet"

D. 47.10.5.5: "Öğrenim görmek amacıyla Roma'da bulunan birini örnek olarak alalım: Bu kimse Roma'da ikametgah sahibi olmaz"

22. *Cl. 10.40 (39). 2 pr.*

23. *D. 50.1.22.2*: "Relegatus in eo loco, in quem relegatus est, interim necessarium domicilium habet", *D. 50.1.22.3*: "Sürgüne gönderilen kişi, sürgünde bulunduğu yerde geçici olarak ikametgaha sahip olur"

50.1.27.3)²⁴ sürgüne gönderilmeden önce oturduğu yerin de ikametgah olarak kabul edileceği ifade edilmektedir. Bu iki metin arasındaki farklılığın sebebi, sürgün cezasının birbirinden farklı bir şekilde uygulanmasına bağlanmaktadır²⁵.

Askerlik hizmetini yapan kişiler, genel olarak bu hizmetlerini yerine getirdikleri yerde ikametgah edinmiş sayılırlardı. Ancak vatandaşlığında buldukları şehirde (*patria*) malları varsa, askerlerin ikametgahı burası kabul edilirdi²⁶. Bu durumun *Digesta*'da ifade edildiği görülmektedir:

D. 50.1.23.1: "Miles ibi domicilium habere videtur, ubi meret, si nihil in patria possideat"

D. 50.1.23.1: "Bir askerin, vatanında (*patria*) mallara sahip olmadıkça, askerlik hizmetini yerine getirdiği yerde ikametgaha sahip olduğu kabul edilir"

Roma'da senatörlerin ikametgah bakımından durumları ayrı bir özellik taşımaktaydı. Önceleri senatörler Roma'da bir ikametgah edinmek zorundaydılar. Sonraki dönemlerde ise senatörlerin Roma'da yer alan bu ikametgahlarını muhafaza etmek şartıyla (*domicilium dignitatis*), gerçekte yaşadıkları şehirde de ikametgah sahibi olabilecekleri kabul edilmiştir²⁷. Bu durumun da *Digesta*'da ifade edildiği görülmektedir:

D. 50.1.22.6: "Senatores, qui liberum commeatum, id est ubi velint morandi arbitrium impetraverunt, domicilium in urbe retinent"

D. 50.1.22.6: "Kendilerine hareket etme serbestisi, yani dilediği yerde yaşama hakkı tanınmış olan senatörler, gerçekte yaşadıkları şehirdeki ikametgahlarını muhafaza ederler"²⁸

Aile evladı (*filius familias*) konumunda olan bir kimse, babasının ikametgahından başka bir ikametgah seçebilme imkanına sahipti. *Digesta*'da aile evladının bu imkânâna sahip olduğundan söz edilmektedir:

24. D. 50.1.27.3: "Domicilium autem habere potest et relegatus eo loci, unde arcetur, ut Marcellus scribit", D. 50.1.27.3: "Diğer yandan *Marcellus*'un yazdığı gibi, sürgüne gönderilen kişi kovulduğu yerde de ikametgaha sahip olabilir"

25. Tedeschi, s. 192.

26. Tedeschi, s. 192; Plescia, s. 37.

27. Tedeschi, s. 192; Burdese, s. 838; Berger, s. 441; Plescia, s. 37.

28. Benzer ifadeler için, bak.: D.1.9.11; Cl. 10.40 (39). 8; Cl. 12.1.15.

D. 50.1.3: "Placet etiam filios familias domicilium habere posse"

D. 50.1.3: "Baba egemenliği altında bulunan aile evlatlarının da ikametgah edinebilecekleri doğru bir düşüncedir"²⁹

Buna karşılık kadın, evlenmekle kocasının ikametgahını kazanır ve boşandıktan sonra da bu ikametgahı muhafaza ederdi. Ancak yeni bir evlilik gerçekleştirdiğinde, bu yeni evlilik gereğince ikametgah edinir ve eski evliliğinden kaynaklanan ikametgahı ortadan kalkardı³⁰.

İkametgah kavramı önemini özellikle medeni yargılamada gösteriyordu. Zira Medeni Yargılama Hukukunda hakim olan en temel prensip, dava edilmek istenen kişiye karşı, kural olarak o kişinin ikametgahının bulunduğu yerde (*forum domicilii*) dava açılması gerektiğiydi. Bu kural Roma Hukuku kaynaklarında *actor sequitur forum rei* (davacı ikametgahının bulunduğu yerdeki *magistra* önünde takip edilir) şeklinde ifade ediliyordu³¹. Ancak Roma vatandaşı olan bir kişi, bir başka yerde ikametgah sahibi ise davacı dava yerini seçebilirdi. Davacı, dava edeceği kişi hakkında ya o kişinin ikametgahının bulunduğu yerde ya da Roma'da dava açabilme hakkına sahipti³².

Roma Hukukunda, bir şehrin vatandaşı olanlara *civis*³³, bulunduğu şehrin vatandaşı olmamakla birlikte o şehirde ikametgah sahibi olan kişilere *incola* adı veriliyordu. Bu yüzden ikametgah kavramı, vatandaşı olmadığı halde bir şehirde yerleşik bulunanların, yani ikametgah sahibi olanların (*incola*) o şehir içindeki hukuki durumlarını belirleyen bir öneme sahipti. Buna göre, vatandaşı olmadığı halde bir şehirde ikametgah sahibi olan kişiler, gerek şahsi gerek mavarlığına ilişkin olsun, bir şehir içinde yaşayan fertlerin yapmakla yükümlü oldukları hizmetleri (*munera*) yerine getirmek zorundaydılar³⁴. Kişinin bu tür bir yükümlülük altında olması, ikamet et-

29. Benzer ifadeler için, bak.: D.50.1.4; D. 50.1.6.1; D. 50.1.17.11; Cl.10.39 (38). 3

30. D. 50.1.32: "Ea, quae desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium", D. 50.1.32; "Nişanlanan kadının ikametgahı, evlilik akdedilmeden önce değişmez". Benzer ifadeler için, bak.: D. 50.1.22.1; D. 50.1.38.3; D. 23.2.5; Cl. 10.40 (39). 9; Cl. 12.1.13; C Th. 2.1.7.

31. Burdese, s. 838; Berger, s. 441; Umur, s. 17. Konuyla ilgili metinler için, bak.: Fr. Vat. 325-326; Cl. 3.13.2; Cl. 3.22.4

32. Burdese, s. 838; Umur, s. 17. Konuyla ilgili metinler için, bak.: D. 5.1.2.3-6.

33. Yukarıda da ifade edildiği gibi, kişinin vatandaşlık durumunu belirleyen kavrama *origo* adı verilmekteydi.

34. Tedeschi, s. 192; Burdese, s. 838; Berger, s. 441.

Konuyla ilgili metinler için, bak.: D.50.1.29; D. 50.4; D. 50.16.239.2; Cl. 10.40 (39.7)

tiği şehrin imkânlarından yararlanmasının bir karşılığı olarak ortaya çıkmaktaydı³⁵. Bundan başka, vatandaşı olmadığı halde bir şehirde ikamet eden kişiler, *magistra* seçimlerine katılabildikleri gibi, İlk İmparatorluk Dönemi'nden itibaren *incola* ile *cives* arasındaki farkın ortadan kalkmasına bağlı olarak, şehirle ilgili resmi görevler alabilmeye de başlamışlardır³⁶.

Son olarak kazandırıcı zamanaşımı yoluyla bir gayri menkulün mülkiyetinin iktisap edilebilmesi olanağını veren *longi temporis praescriptio (longae possessionis praescriptio)*'da, tarafların aynı şehirde (*inter praesens*) veya farklı şehirde (*inter absentes*) ikamet etmelerine göre³⁷, zamanaşımı süresinin değişiklik gösterdiğini ifade etmek gerekir³⁸.

35. Tedeschi, s. 192; Ayrıca bak.: *D. 50.1.27.1; D. 50.1.35.*

36. Burdese, s. 838; Berger, s. 441.

37. *Iustinianus* Dönemi'nde ise aynı veya farklı şehirde ikamet etme kıstası, yerini aynı veya farklı eyalette ikamet etme ayrımına bırakmıştır. *Bak.: Cl. 7.33.12.*

38. Bukcland, W.W.: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1950, s. 250; Di Marzo S. (Çev.: Umur, Z.): *Roma Hukuku*, İstanbul 1954, s. 239-240; Umur, Z.: *Roma Hukuku Eşya Hukuku (Ayni Haklar)*, İstanbul 1983, s. 59-60.